

Průběžně se při čtení seznamujeme s tím, jak se feministické hnutí vyvíjelo. Dozvídáme se například o tom, že v boji za volební právo se spojily bílé ženy s bílými muži raději, než aby dopustily situaci, že volební právo získají nově černí muži, ale ženy žádné. Připomeneme si lpění bílých feministek na tom, aby rod byl klíčovou charakteristikou, a odmítání zapojení rasových a etnických témat. Jejich zahrnutí však rozhodně nevedlo k oslabení feministických politik: „A napokon se nám podarilo dosiahnuť, že v hnutí sa záujmy privilegovaných žien, najmä bielych žien, nekládli nad záujmy všetkých ostatných. Ponúkli sme víziu sesterstva, v rámci ktorej sa dalo rozprávať o všetkom, čo sme žili.“ (s. 87–88)

Určitým omezením knihy, kterým se ale i bell hooks opakovaně sama zabývá, je skutečnost, že feministická kritika často dobře analyzuje problémy, ale to je pouze první krok při hledání praktických řešení. V řadě oblastí již existuje

množství feminismem inspirovaných praktik, leckde je však třeba stále hledat a zkoušet. V žádném případě není možné nabídnout nějaké zaručené jednoduché návody.

Dalším omezujícím aspektem je fakt, že se autorka opírá o svou znalost tématu, ale velmi málo předkládá jasnou evidenci uvedených problémů, tím myslím odkazy na dostupné výzkumy či práci dalších odborníků a odbornic. V tomto ohledu některé stati nemusejí vyznít zcela přesvědčivě, zejména pro někoho, kdo třeba zpochybňuje kredit feministického přístupu.

Na druhou stranu by tak samozřejmě vznikla úplně jiná publikace. Kouzlo „zaujatých politik“ spočívá v tom, že je to kniha čtivá, dobře srozumitelná a na nočním stolku ji může mít snad kdokoliv. Feministy a feministkami se nerodíme, stáváme se jimi. K tomu může přispět i tato myšlenkově inspirativní kniha.

ŽENY BEZ DOMOVA: IDENTITA, STRATEGIE A BEZPEČNÝ PROSTOR / RAD HETMÁNKOVÁ

Ženské bezdomovectví, jeho specifika a podoby, stejně tak jako zkušenosti žen, které se ocitly bez přístřeší, nejsou v českém prostředí dosud známy. V kontextu feminizace chudoby, jejímž drastickým produktem může být právě propad do situace bez přístřeší, je taková absence vědomosti podivuhodná. Organizace *Jako doma*, která se v ČR zabývá genderovými aspekty bezdomovectví, proto ve svém výzkumu *Zpátky ze dna: zaostřeno na ženy* pootevřela dveře tohoto fenoménu.

Ženy bez domova se staly ohniskem zájmu *Jako doma* již při vzniku sdružení v roce 2012, kdy zakladatelky organizace reagovaly na absenci genderově specifických sociálních politik a služeb zaměřených na ženy ohrožené chudobou,

sociálním vyloučením a bezdomovectvím. Feminizace chudoby je i v českém prostředí nezpochybnitelná (např. podle Statistického úřadu se zhruba 50 % žen ocitne po rozvodu v pásmu osob ohrožených chudobou). Tato skutečnost se kupodivu příliš neodráží ve statistikách, které se věnují bezdomovectví. Průběžné sčítání lidí bez domova vykazuje konstantně nižší podíl žen. Zároveň je třeba dodat, že množství žen bez domova v posledních letech dramaticky roste. Organizace Naděje například uvádí, že přestože v 90. letech jejich služeb nevyužila jediná žena, v roce 2009 již tvořily 17 % uživatelů a uživatelek služeb. Tuto skutečnost lze přisuzovat jak reálné rostoucím počtům žen bez domova (podobně jako například ve Francii, která od

Všechna výše uvedená témata byla z různých perspektiv a v různých kontextech probírána v jednotlivých sekcích. Jedna z nich se věnovala modernizaci řízení výzkumu s cílem podpořit rovnost žen a mužů v oblasti výzkumu. Sekci předsedala profesorka Gerd Bjørhovde z norského Národního výboru pro genderovou vyváženost ve výzkumu. První řečnicí byla profesorka Rossella Palomba z italské Národní výzkumné rady. Ve svém příspěvku s názvem „Principy a praxe managementu genderové rovnosti ve vědě“ zdůraznila, že je třeba věnovat pozornost kulturním aspektům organizace výzkumu. Na příkladu Itálie ilustrovala stávající nerovnosti, které se odrážejí i v tom, že při současné „rychlosti“ jmenování žen by parity v zastoupení žen a mužů na profesorské úrovni bylo dosaženo v roce 2138 a na Univerzitě La Sapienza v Římě v roce 2497! Proto nemůže být pro nápravu situace dostačující přijmout zákony a zavést struktury pro genderovou rovnost. Věda sebe samu pojímá jako kulturu meritokracie, přičemž zdůrazňuje neutralitu a kvalitu. Ale může v současné kultuře existovat rovnost vedle excelence?, ptala se profesorka Palomba. Kulturní změna je podle jejího názoru založena na „supervedení“, transparentnosti a odstranění neprůhlednosti v procesech jmenování do funkcí. Argumentovala také, že genderová rovnost musí být součástí základní vize institucí. V závěru profesorka Palomba zdůraznila nutnost používat genderové poznatky a znalosti, které jsou v současné době nevyužívané, podhodnocované a podceňované.

Jako druhý vystoupil profesor Thomas Brage z Univerzity ve švédském Lundu, který představil genderový certifikační systém zavedený na univerzitě v příspěvku s názvem „Genderová certifikace ve fyzice v Lundu – cesta ke změně?“ Profesor Brage argumentoval, že v případě, že instituce zavede politiku na podporu genderové rovnosti, která ale není dále podporována, může se celkem jednoduše „vypařit“. Na rozdíl od častého předpokladu zkušenosti na Univerzitě v Lundu ukazují, že při prosazování genderové rovnosti nejde

roku 1999 pozorovala nárůst z 14 % na 22 % žen bez domova v roce 2011¹), tak i prohlubujícím se odbornému zájmu o genderové složení skupin osob bez domova.

Rozpor mezi vyšší pravděpodobností chudoby u žen a jejich dlouhodobě nižším zastoupením mezi osobami bez domova (podle ČSÚ tvořily ženy v roce 2011 21% podíl osob bez domova) mimo jiné poukazuje na fenomén takzvané neviditelnosti ženského bezdomovectví. Zájem organizace *Jako doma* o ženské bezdomovectví a jeho specifika současně přinesl potřebu posílit feministické a genderově citlivé přístupy ve službách pomoci lidem bez domova. *Jako doma* usiluje o zviditelnění tématu ženského bezdomovectví a o vytváření služeb a programů na míru ženám bez domova a ženám ohroženým bezdomovectvím. Mnohé z těchto programů *Jako doma* samo od roku 2012 realizuje. Silná snaha o posílení pozice (*empowerment*) žen bez domova, zlepšení jejich náhledu na vlastní situaci, včetně získání schopnosti kriticky nahlédnout na strukturální faktory a souvislosti, které mohou ovlivňovat jejich životy, rovněž představují zaměření práce *Jako doma*. Příběhy žen bez domova, jejich sebnahlížení a vnímání vlastní identity potřebu takového úsilí potvrzují.

Identita

V průběhu kvalitativní studie *Zpátky ze dna: zaostřeno na ženy* realizátorky usilovaly o co největší zapojení zkoumaných žen do uvažování o přijatelném označení, stejně tak jako o sebeidentifikaci v rámci skupiny osob bez domova i širší společnosti. Specifická pojmenování pro osoby bez domova dosud nebyla podrobena zkoumání, ačkoli správné užití vhodných výrazů, stejně tak jako pochopení různých identit žen bez domova, může ovlivnit nastavení služeb a bude determinovat, které služby ženy vyhledají a které naopak nevyužijí vůbec. Studie potvrdila předpoklad, že pohled žen na jejich situaci přímo souvisí s jejich každodenními strategiemi přežití a ovlivňuje jejich prožívání bezdomovectví, které se značně liší od mužů.

Přestože všechny komunikační partnerky podle evropské kategorizace ETHOS (FEANTSA 2013) definici osoby bez domova odpovídaly,² jen naprosté minimum z nich se jako „žena bez domova“ samo identifikovalo, a to přesto, že neměly vlastní střechu nad hlavou a dlouhodobě pobývaly v azylových domech a noclehárnách. Naprostá většina komunikačních partnerek navíc zažila nedobrovolný pobyt na ulici. Lze se domnívat, že tato dynamika může být mimo jiné důkazem hluboké stigmatizace lidí bez domova.

Participantky se ostře distancovaly proti pojmenování „bezdomovkyně“, a to pro jeho ponižující povahu. Termín spojovaly s obrazy bolesti, samoty, špíny, zimy a zoufalství. Skupina považovala za daleko přijatelnější pojmenování „žena bez domova“ – přesto byly mnohé ženy (i ty z azylového bydlení) schopny se s tímto termínem identifikovat teprve po získání hlubšího náhledu na vlastní situaci. Považovaly jej za daleko důstojnější než termín „bezdomovkyně“.

Kromě obecné stigmatizace osob bez domova participantky navíc identifikovaly genderovou nerovnost, když popisovaly vlastní vnímání kritičtějšího pohledu společnosti na ženy (v porovnání s muži), zejména v souvislosti s neschopností péče o děti v situaci akutního skluzu do situace bez střechy nad hlavou. Tyto ženy navíc popisovaly obtíže při znovuzískání dětí do vlastní péče, a to i po stabilizaci své situace. Nevyvážený pohled veřejnosti i poskytovatelů služeb na gender a bezdomovectví má zároveň přímý vliv na to, jak ženy bez domova vidí samy sebe. Respondentky v naprosté většině vyjádřily, že se cítí ostatními lidmi, včetně poskytovatelů služeb, považovány za druhéhořadé, méněcenné a opovržením hodné. Tato zkušenost se objevovala kromě kontaktu se sociálními službami také při setkání s úřady, policií, veřejností a zdravotnickými zařízeními. Častým důsledkem takového jednání je rezignace na osobní práva, včetně práva na pomoc a podporu. Pocity studu a selhání („...nezasloužím si pomoc...“) často provází nižší pravděpodobnost, že daná žena vyhledá odbornou pomoc,

ani tolik o odpor, jako o nedostatek znalostí a informací o tom, jak a jaké změny vlastně v instituci zavádět. Ukazuje se také, že funguje, je-li otázka genderové rovnosti vědcům a vědkyním prezentována jako intelektuální problém, neboť je to právě zvědavost, která vědce pohání.

Genderová certifikace na Univerzitě v Lundu zahrnuje čtyři aspekty: 1. zvýšení povědomí o otázkách genderu, 2. zahrnutí genderového hlediska do obsahu znalosti, 3. plány a strategie a 4. antidiskriminační opatření. K účasti v pilotním programu se dobrovolně přihlásily tři katedry – fyzika, geovědy a energie. Na katedře fyziky, kde pracuje na 300 lidí, zahrnuje certifikační program kromě jiného genderové vzdělávání a poskytování informací, katedra rovněž na jeden rok najala tzv. genderového kouče a upravila podmínky pro poskytování rodičovské dovolené doktorandům a doktorandkám a postdokům a postdočkám. Podle profesora Brage také skvěle funguje „infiltrace“ – do prosazování genderové rovnosti jsou zapojeni bývalí fyzikové a fyzikky, kteří se začali věnovat otázkám genderové rovnosti. Ti totiž chápou výzkumné otázky i výzkumnou kulturu a požívají vyšší důvěryhodnosti. Navíc byla otázka genderové rovnosti zahrnuta i do hodnocení studijních kurzů.

Profesor Brage mimo jiné zdůraznil důležitost možných epistemických dopadů strukturální změny, totiž to, že genderová agenda se může postupně promítnout i do procesů vytváření vědecké znalosti. Na příkladu oddělení spalovací fyziky ukázal, že se vědecké zaměření katedry přes důraz na genderovou rovnost posunulo k environmentálně orientovaným výzkumným otázkám. Vědci, kteří na katedře zásadně dominují, totiž v návaznosti na řešení agendy rovnosti začali jinak uvažovat o dopadech svého výzkumu a o jeho možném využití. Tento příklad jasně ukazuje, že pozornost věnovaná genderové rovnosti v pracovním prostředí může mít vliv i na epistemické otázky, může zpochybňovat to, jaký typ otázek si běžně klademe, a ukázat, že genderová rovnost je i součástí procesu vytváření vědeckého poznání. Cel-

a také snížená motivace k pozitivní změně. Je logickým důsledkem, že ty, které se od termínu „žena bez domova“ distancovaly zcela, měly zvýšenou tendenci své bezdomovectví skrývat, ale zároveň také považovaly za nemyslitelné, aby využily služby pomoci lidem bez domova: „Z práce jsem šla rovnou do tramvaje, vsedě jsem spící projezdila celou noc, a ráno zase nastoupila na směnu. Dvanáctky jsem měla nejradši. V práci bylo teplo.“ (Pavla, 45 let)

Naopak ženy, které své bezdomovectví přijaly a jako „ženy bez domova“ se identifikovaly, reprezentovaly spíše ty, které boj o důstojný život vzdaly: „Jste na to úplně sama. Občan druhé kategorie. Nikdo vám nepomůže.“ (Dana, 55 let)

Strategie a adaptace

V rámci výzkumu *Jako doma* se ukázalo, že nejčastějším spouštěčem pádu do bezvýchodné situace bezdomovectví u žen je rozpad rodinných vazeb a partnerských vztahů a/ nebo násilný vztah s partnerem či partnerkou v kombinaci s ekonomickou nouzí. I když ostatní důvody ztráty domova bývají podobné jako u mužů (finanční potíže a dluhy, návrat po výkonu trestu, zdravotní problémy, odchod z dětského domova apod.), u žen je jejich finanční a sociální situace mnohdy komplikována vícenásobným znevýhodněním. Často je doprovázena faktory, které samy zkoumané ženy chápaly jako bariéry v návratu do normálního života. Mezi ně patří např. neheterosexuality, maskulinní vzhled, etnicita, věk, zdravotní postižení, nemoc či prolínání výše uvedených faktorů.

Jak již bylo uvedeno, dalším distinktivním jevem ženského bezdomovectví se ukázalo zažité násilí, a to v jeho nejrozličnějších formách. Komunikační partnerky uváděly, že útěk v průběhu vyhrocení domácího násilí byl mnohdy důvodem k odchodu z prostředí domova a důvodem ztráty bydlení a často i zaměstnání. Tím však problémy leckdy teprve začínaly. Značné množství žen totiž uvedlo, že násilí ze strany mužů a žen, ať už sexuální, verbální či fyzické, po od-

chodu z domova pokračovalo, a s bezdomovectvím se navíc zvýšila jeho četnost. Vyhrožování, útok, okradení, sexuální narážky a obtěžování nadále představovaly hrozby ze strany veřejnosti, ostatních osob bez domova, ale často i policie. Zbývajících 10 % žen, které se ocitly na ulici a samy násilí nezažily, bylo přinejmenším svědkyněmi fyzického násilí proti jiným osobám bez domova.

Z rozhovorů vyplývalo, že komunikační partnerky adaptovaly své chování a vizáž tak, aby se útokům a nebezpečí na ulici co nejvíce vyhýbaly. Mezi tyto strategie patřilo vyhledání ochrany druhé osoby (často muže), úzkostlivá péče o zevnějšek a vyhledávání nepřístupných úkrytů. Vysoká míra zažitého násilí mezi ženami bez domova může být tudíž vnímána jako jeden z důvodů tolik typické skrytosti ženského bezdomovectví. Dalšími důvody jsou absence genderově specifických zařízení pomoci lidem bez domova a již uvedený kritický společenský pohled na ženy bez domova, který si ony internalizují (nenaplnění role krásné, čisté ženy, která pečuje a udržuje „rodinný krb“). Identifikované strategie, ke kterým ženy v takové situaci přistupují, nabývají dalších různých podob. Jedná se o přespávání u známých, na podlahách různých bytů a squatů, vstupování do krátkodobých i dlouhodobých nežádoucích a jinak ohrožujících vztahů za účelem získání střechy nad hlavou.

Bylo již připomenuto, že sociální služby, které jsou pro ženy v této tísnivé situaci k dispozici, jsou omezené. Nalezneme nižší počet azylových domů, které jsou zaměřeny pouze na ženy, nízkoprahová centra pro ženy bez domova neexistují vůbec. Ženy, které se, jak je uvedeno výše, dostávají na ulici i proto, že se staly oběťmi genderově podmíněného násilí, tak při vyhledání pomoci narážejí na prostředí, kde často početně dominují muži i jejich potřeby. Ženy nemají možnost setkávat se v prostoru, který je určen pouze jim a kde se mohou cítit bezpečně, což vede k zacyklenosti situace, kdy sociální služby nejsou soustředěny na potřeby žen, a ženy je proto příliš nevyhledávají.

kově lze říci, že certifikační mechanismus se soustřeďuje na to, co se podařilo, na poskytování podpory a pomoci katedrám. Zajišťování kvality probíhá prostřednictvím kvalitativního sebehodnocení, kde hodnotící kritéria mohou mít formu otázek. Dalším předpokladem úspěchu je volba správného vedení a zajištění toho, že se genderová agenda v instituci „prodá“, takže lidé mají pocit, že „na tom večírku musí být“.

V diskusi, která následovala, řešili diskutující problém, zda je možné výsledky dosažené například na Univerzitě v Lundu replikovat jinde. Je zřejmé, že příklad Univerzity v Lundu v sále silně rezonoval. Profesor Brage v diskusi připustil, že vědci ve Švédsku jsou „poslušní“, což může být součástí úspěchu certifikačního programu. Velmi relevantní otázkou pro uskutečňování kulturní změny bylo, jak mohou být programy genderové rovnosti úspěšné, pokud vždy začínáme od excellence a genderová rovnost je jen jakýmsi přílepkiem, který není součástí hlavní agendy. Profesorka Drew z Trinity College na to odpověděla, že pro ni se „excellence rovná genderové rovnosti“ a „excellence bez genderové rovnosti je padesátiprocentní excellence“. Diskuse se rovněž zabývala tím, že značná část opatření na podporu genderové rovnosti se zaměřuje téměř výhradně na technické, přírodní a matematické vědy. Přitom sociální a humanitní vědy také trpí genderovými nerovnostmi, přičemž filosofie posloužila jako skvělý příklad. Auditorium se shodlo, že je nutné kulturní a institucionální změny řešit i v oborech humanitních a sociálněvědních. Dalším bodem, v němž panovala shoda, bylo, že je třeba kombinovat kvantitativní a kvalitativní přístupy, ať už je to v produkci znalosti či v hodnocení programů strukturálních změn. A posledním bodem, který byl v plénu silně podpořen, byl důraz na využití existující genderové a feministické znalosti a výzkumů a finanční podpora dalšího výzkumu v této oblasti, neboť genderový výzkum nám pomáhá pochopit dynamiky genderových organizací. Některé účastnice v diskusi rovněž vznesly téma intersekcionality, které jinak na konferenci do značné míry chybělo.

Bezpečný prostor pro ženy

Přestože mohou poznatky výzkumu *Zpátky ze dna: zůstře-no na ženy* v českém prostředí znít „nově“, zahraniční zkušenosti jeho nálezy potvrzují. Organizace *Jako doma* spolupracuje s britskou organizací St Mungo's, která v Británii jako první upozornila na konstantně horší výsledky v práci se ženami bez domova a nižší míru jejich zotavení v systému britských sociálních služeb. Podobně jako organizace *Jako doma* i St Mungo's upozorňuje na skutečnost, že stejné přístupy v práci se ženami a muži bez domova znamenají znevýhodnění pro ženy. Specifické problémy si zaslouží specifickou odezvu. I v jiných zemích na západ od české hranice najdeme celou řadu programů šitých na míru ženám bez přístřeší, ať už se jedná o denní centra, azylové domy či pomoc obětem násilí. Uvědomění si toho, že ulice je rizikovějším prostorem zejména pro ženy, se odráží v nabízených službách a sociálních programech, které jsou poskytovány například v Dánsku, Rakousku, Velké Británii, ale i napříč Spojenými státy americkými, kde existují již od 80. let.

Organizace *Jako doma* nyní navazuje na tyto zahraniční zkušenosti a poznatky z výzkumu a usiluje o vytvoření po-

dobného bezpečného prostoru pro ženy bez domova. Realizuje proto workshopy a kurzy pro ženy bez domova za účelem posílení jejich kapacit a sebevědomí a vytváří prostor, kde tyto ženy mohou sdílet své zkušenosti a rozvíjet své zdroje, dovednosti a sebepodpůrné sítě. Nicméně organizace si je současně vědoma, že jediné transformace již existujících univerzálních služeb směrem k genderové senzitivitě může ukončit současnou nevyváženou situaci: bezdomovectví ženy doprovází ohrožení a stigma, které vede ke skrývání a nevyužívání sociálních služeb.

Poznámky

1 CLEF: Coordination française pour le Lobby Européen des Femmes.

2 Podle ETHOS (Evropská typologie bezdomovectví a vy-loučení z bydlení) označujeme osobami bez domova populační skupinu zahrnující jak viditelné bezdomovce, tj. osoby, které spí venku, tak osoby, které v důsledku nemožnosti zajistit si jiné bydlení žijí v ubytovacích zařízeních, dále osoby, jejichž bydlení je nejisté, a osoby, které žijí v podmínkách, které neodpovídají minimálním standardům bydlení v daném kulturním a sociálním prostředí.

Z 58. ZASEDÁNÍ KOMISE PRO POSTAVENÍ ŽEN ANEB MLUVÍME SPOLU, I KDYŽ SE NESHODNEME / LUCIA ZACHARIÁŠOVÁ

Každý rok v březnu se v New Yorku koná zasedání Komise OSN pro postavení žen (*Commission on the Status of Women*, CSW, dále také „Komise“). Březen je příznačně zvolen jako měsíc, v němž si svět připomíná stávkou newyorských švadlen v roce 1908, tedy Mezinárodní den žen.

Samotná Komise je pracovní komisí Ekonomické a sociální rady OSN (ECOSOC) a byla zřízena v roce 1946 k při-

pravě doporučení, která budou podporovat práva žen. Od roku 1995, kdy se v Pekingu konala Čtvrtá světová konference o ženách, kde byla přijata tzv. Pekingská deklarace a akční platforma, je v kompetenci CSW revidovat tyto dokumenty a sledovat jejich naplňování. Pekingská deklarace a akční platforma jsou v celosvětovém měřítku dokumenty, v nichž se podařilo prosadit významné závazky pro členské

Ve své závěrečné řeči profesorka Anne Glover, hlavní vědecká poradkyně předsedy EU Barrosa, na úvod použila příklad časopisu pro ženy z 50. let, který v jednom článku manželkám radil, jak se mají chovat, když přijde manžel z práce: upravit sebe a děti, uklidit, naladit se do dobré nálady, mít poklizenou, vyslechnout, co chce manžel říct, ničím ho nezatěžovat, držet děti v klidu a potichu, aby tatínka nerušily. V sále tento příklad vzbudil oprávněný smích – dnes nám pochopitelně podobné rady připadají naprosto nemístné. S kolegyněmi z východní a střední Evropy a těmi Západoevropankami, které jsou citlivé na historické a geografické rozdíly, jsme se ale nemohly ubránit poznámce, že ženám v bývalém východním bloku a na spoustě míst planety nikdy nikdo podobné rady dávat nemohl, protože to prostě bylo nereálné: většina žen totiž musí pracovat, aby přežily ony a jejich rodiny. Přestože se konference konala ve Vilniusu, v bývalé sovětské republice, zastoupení ze střední a východní Evropy bylo nízké. To se odráželo i v programu obou dní. Je zřejmé, že se konference chtěla soustředit na příklady dobré praxe a na sdílení zkušenosti, jak strukturální změnu provádět. Zcela však chyběl pohled těch zemí (zejména nové členské státy), kde vlády a instituce podobné změny odmítají. Samotná představa, že by na takovém mezinárodním fóru vystoupili např. rektor Univerzity Karlovy, předseda Akademie věd ČR nebo Grantové agentury ČR a hovořili o tom, co se jim daří pro genderovou rovnost dělat v jejich instituci, je značně iluzorní. Právě proto se ale domnívám, že by bylo důležité věnovat prostor i sekci, kde by mohli vystoupit ti a ty, kteří se podpoře genderové rovnosti v těchto zemích věnují, a hovořit o tom, jaké strategie vyvíjejí, aby dosáhli alespoň toho, že téma genderové rovnosti bude uznáno jako relevantní téma, kterému by se měla politika výzkumu věnovat.